

België, het land van de 'homo syndicus'?

Een longitudinaal onderzoek naar de beïnvloedende factoren op de vakbondsledenontwikkeling

Vandaele, K. (2004). *'In het getal ligt onze macht'. Een politiek-wetenschappelijke analyse van de vakbondsledenevolutie in België, 1898-1995*. Gent: Universiteit Gent, Vakgroep Politieke Wetenschappen, 518p.

In 1898, het jaar van de oprichting van de Syndicale Kommissie, de voorloper van het Algemeen Belgisch Vakverbond (ABVV), waren er bijna 14 000 vakbondsleden in België. In 1995 zijn er meer dan 2,5 miljoen vakbondsleden. In relatieve cijfers uitgedrukt, nam in diezelfde periode de brutosyndicalisatiegraad toe van nauwelijks een half procent tot ongeveer vijftien procent. In vergelijkend opzicht is België daarmee een van de weinige landen waarvan meer dan de helft van de afhankelijke beroepsbevolking lid is van een vakbond. België lijkt daarom wel het land van de 'Homo Syndicus' te zijn, waarbij het Algemeen Christelijk Vakverbond (ACV) is uitgegroeid tot de belangrijkste vakbond en de Algemene Centrale van Liberale Vakbonden van België (ACLVB) een aparte plaats inneemt. Welke zijn de bepalende factoren die deze opmerkelijke ledenevolutie van de zogenaamde 'representatieve werknemersorganisaties' (en hun voorlopers) kunnen verklaren?

Situering van het onderzoek

Vakbonden zijn er door en voor hun leden. De slagzin 'in het getal ligt onze macht', die doorheen de vakbondsgeschiedenis regelmatig opduikt, indiceert treffend het belang dat vakbonden zelf hechten aan hun ledencijfers. Een verandering in het ledenaantal wordt intern en extern al vlug in machstermen geïnterpreteerd. Uiteraard wordt de machtspositie van vakbonden door veel meer dan

alleen maar de numerieke sterkte bepaald. Maar in tegenstelling tot stakingen, heeft het werven en binden van leden en, daarvan afgeleid, de uitbouw van een professioneel kader, een langetermijnkarakter.

Tot voorheen beperkte het onderzoek naar de vakbondsledenontwikkeling zich in de tijd of tot deelaspecten ervan. Het oversteeg bovendien nauwelijks het descriptieve karakter. Literatuuronderzoek leert echter dat Belgische politicologen en andere waarnemers de vakbonden een belangrijke rol toedichten in de parlementaire democratie in België. De politicologische traditie die zich veelal toespitst op electoraal onderzoek, het gebrek aan betrouwbare cijfergegevens en het verzuilde cocon waarin de verschillende archiefinstellingen gekneld zaten, kunnen het uitblijven van een onderzoek naar de algemene vakbondsledenevolutie verklaren.

Doordat de probleemschets in de politicologie en bijvoorbeeld niet in de sociale psychologie kadert, vormt het macroniveau de primaire onderzoeksfocus. Toch kan het individu niet zomaar weggecijferd worden. Het zou immers betekenen dat het eb

en vloed in het vakbondslidmaatschap een louter mechanische reactie is op ontwikkelingen op het macroniveau. Het participatieprobleem op het microniveau kan daarom niet los worden gezien van andere analysesniveaus.

Methodologie

Al sinds het ontstaan van de vakbeweging bestaat de sociaal-wetenschappelijke toolkit, die de verschillen in het vakbondslidmaatschap in tijd en ruimte probeert te verklaren, uit rivaliserende analysebenaderingen. Het verklaart waarom een overkoepelend theoretisch referentiekader vooralsnog ontbreekt.

Pluralisme

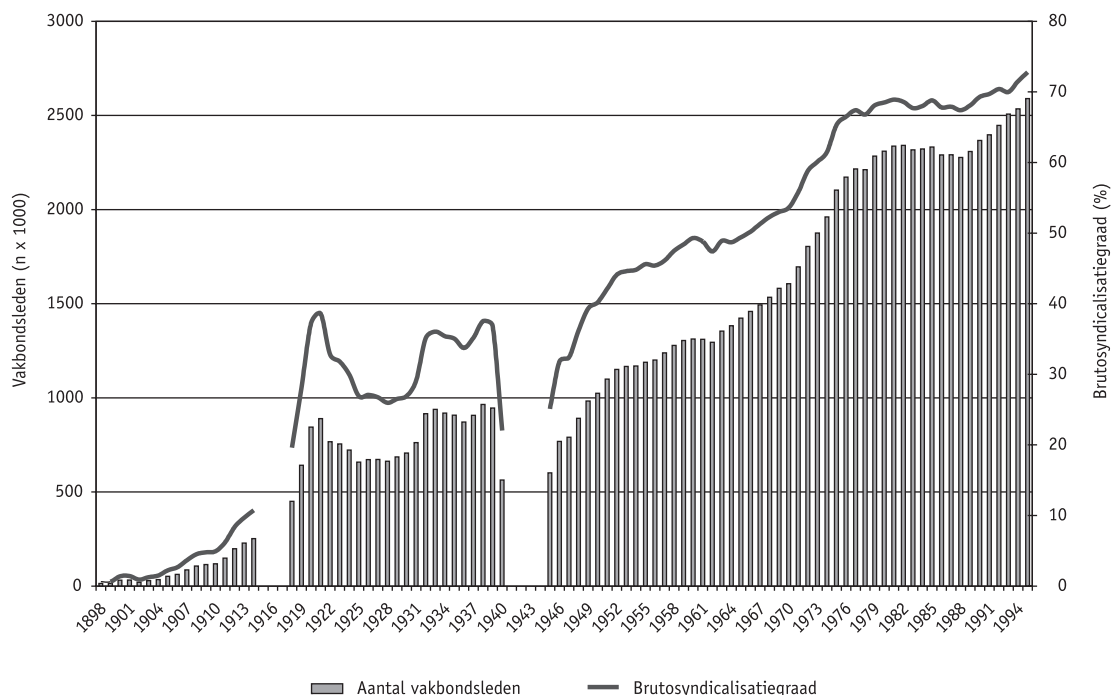
Het zijn vooral economen en sociologen die het onderzoeksveld domineren. Om minstens twee re-

denen kan dit een probleem vormen. In de eerste plaats verliezen vooral economen maar al te vaak de conflictdimensie uit het oog. Vakbonden lijken in een quasi conflictloze ruimte te opereren. Indicatoren die conflict willen nagaan, staan bovendien veelal in functie van de econometrische voorschriften, waardoor wellicht een belangrijke verklarende factor verloren gaat. De verhouding tussen werkgever en werknemer is immers in se een antagonistische relatie. Arbeidsverhoudingen zijn machtsverhoudingen. In het verlengde daarvan, zijn vakbonden reflexieve organisaties: ze zijn resultaat van, maar ook middel tot mobilisatieprocessen.

Sociologen en economen hebben bovendien nauwelijks oog voor de zucht van de tijd. Doordat het historische reliëf ontbreekt, wordt er aangenomen dat de factoren die het vakbondslidmaatschap beïnvloeden niet veranderen doorheen de tijd. Door aan de factoren steeds een zelfde gewicht toe te kennen, worden mogelijke verschillen in de tijd

Figuur 1.

Evolutie vakbondsleden en brutosyndicalisatiegraad (België; 1898-1995).

Bron: Vandaele (2004, p. 85).

nauwelijks herkend. Nochtans is daar reden toe. De syndicalisatiegraad is de sociaal-economische indicator die wellicht het meest uiteenloopt tussen de postindustriële landen. Elk land lijkt zijn eigen syndicale koers te varen. De persistente divergentie in de syndicalisatiegraad kan daarom enkel verklaard worden door een tijdsdimensie in te bouwen.

Een integratie van de politicologie en de contemporanistiek kan het verwaarlozen van de conflictdimensie en tijdsdimensie counteren, of minstens een tegengewicht bieden. Deze interdisciplinariteit uit zich in een methodologisch pluralisme die een kwantitatieve met een kwalitatieve onderzoeksstrategie combineert. Deze combinatie van onderzoeksstrategieën biedt de kans om de ontdekte patronen en relaties uit de kwantitatieve analyse in verband te brengen met de maatschappelijke context en structuur die de kwalitatieve analyse benadrukt.

Het tweehordenmodel

De hypothese luidt dat factoren die de evolutie van het aantal vakbondsleden in België willen verklaren niet alleen zullen verschillen in de ruimte, maar ook in de tijd. Andere causaliteiten zullen met andere woorden aan het werk zijn naargelang de spatio-temporele context. Het tweehordenmodel is een onderzoeksmodel dat helpt om de hypothese aan te tonen. Willen vakbonden potentiële leden bereiken, dan moeten ze immers twee horden over. Beide horden staan voor een ander tijdsperspectief. De eerste horde benadrukt de langetermijfactoren, terwijl de tweede horde de factoren op korte termijn in de verf zet.

De eerste horde waar de vakbonden moeten overwippen, is zonder meer primordiaal. Ze heeft te maken met de erkenning door de werkgevers en de overheid. De vakbondserkenning is de *conditio sine qua non* voor het ontwikkelen van iedere syndicale activiteit. Bij de tweede horde wordt de vakbondserkenning als gegeven beschouwd en staat het (gepercipieerde) nut van de vakbond centraal. Indien werknemers dit nut niet erkennen, kan dit het resultaat zijn van het, al of niet terecht, miskenen van de baten van het vakbondslidmaatschap of het gevolg zijn van liftersgedrag.

De eerste horde

Om na te gaan of de aard en het tempo van de vakbondsledenevolutie in de tijd varieert, is het nodig historisch periodes te onderscheiden. Hoewel oudmodisch, is de structurele periodisering gebaseerd op de lange-golventheorie daarvoor geschikt. Iedere lange golf duurt ongeveer 48 tot 60 jaar. Enerzijds bestaat ze uit een periode van langdurige economische groei. Anderzijds omvat ze een periode waar deze groei stagneert of trager en wisselvalliger verloopt. De opgaande en neergaande fase moeten dus in relatieve zin begrepen worden. Tot slot verloopt de overgang tussen de fasen niet rimpelloos, maar via een transitiefase. De lange-golventheorie vormt minstens een heuristisch hulpmiddel: ze helpt de historische feitenchaos te beschrijven en te ordenen. Meer nog, ze voorspelt ook een empirische associatie tussen de lange golven en de vakbondsledenevolutie. Tijdens de opgaande fase wint de vakbeweging aan macht en ziet ze haar eisen ingewilligd worden. Doordat werknemers hopen van de syndicale verworvenheden een graantje mee te pikken, zou er zich een gestage vakbondsgroei voordoen. In de neergaande fase verliest de vakbeweging echter haar machtspositie. Ontgoocheld met de vakbeweging zouden de vakbondsleden afhaken. Ten slotte zouden werknemers gedurende de transitiefase in de lange golf en masse vakbondslid worden. Stakingsgolven liggen hieraan ten grondslag.

Lange golven, stakingsgolven en groeispurten

Het Belgische stakingspatroon vertoont grote gelijkenissen met de internationale stakingsgolven. Deze stakingsgolven doen zich iedere keer voor tijdens de transitiefase in de lange golf. In België gaan ze alvast telkens gepaard met een explosieve vakbondsledengroei. Zo neemt in de naoorlogse stakingsgolf van 1968-1974 het aantal vakbondsleden jaarlijks gemiddeld met 66 700 leden toe en groeit de syndicalisatiegraad jaarlijks met 1,5%.

De aanzet tot de stakingsgolven – als een noodzakelijke, maar geen voldoende voorwaarde – is telkens een algemeen gevoel van onrechtvaardigheid dat leeft bij de werknemers. Initieel ontstaan de stakingsgolven telkens als 'wilde' stakingen. Het duidt op een vervreemding tussen de arbeidersbasis en

de syndicale elite, waartussen de vakbondsactivisten gekneld zitten. Naderhand slaagt de syndicale top er echter in de stakingsijver af te remmen, te kanaliseren en om te zetten naar concrete eisen. Vakbondsmilitanten slagen er daarbij in om niet-leden zich te laten identificeren met de vakbeweging en lid te laten worden. Nieuwbakken leden geloven blijkbaar dat vakbonden een einde kunnen stellen aan de onrechtvaardigheid die aan de stakingsgolf ten grondslag ligt. Dit is geen gratuite veronderstelling. Aan de onderhandelingstafel weten de Belgische vakbonden immers gunstige stakingsuitslagen te behalen. Zo draait slechts 19,1% van het aantal stakingen op een echech uit voor de werknemers in de periode 1968-1974. Op die manier treedt er een vicieuze cirkel in werking tussen gunstige resultaten en vakbondsgroei, waarbij voor ogen moet worden gehouden dat ook andere factoren een rol spelen dan alleen maar het instrumentele stakingsresultaat.

Vorbij het economische determinisme

Een causale vergelijking tussen België en Nederland brengt aan het licht dat de samenhang tussen de lange golven, de stakingsgolven en de vakbondsgroei niet per definitie opgaat. Om de vakbondsledenevolutie te verklaren, moeten ook arbeidsmarktinstuties in rekening worden gebracht.

Deze instituties, die de ruil tussen loon en arbeid op de arbeidsmarkt reguleren, moeten niet in hun isolement begrepen worden. De sleutel tot verklaren ligt in hun onderlinge samenhang: het levert een institutionele configuratie op.

Ten grondslag aan iedere institutionele configuratie ligt een geheel van historische gebeurtenissen. Deze gebeurtenissen in België verschillen niet absoluut, maar slechts gradueel met Nederland. De graduele verschillen treden op in de sequentie, timing en intensiteit. De timing van de industrialisering, de intensiteit van de wereldoorlogen en de timing en sequentie van de verzuiling leveren er telkens voorbeelden van. Timing en sequentie van gebeurtenissen zijn belangrijk omdat ze keuzes kunnen afgrendelen of andere opties net mogelijk kunnen maken. Het verschil in de intensiteit van een gebeurtenis kan tot andere ervaringen leiden. De opgedane ervaringen, naast de heersende machtsverhoudingen en ideologische opvattingen, kunnen tot gevolg hebben dat actoren andere (strategische) keuzes maken. Initieel minieme verschillen kunnen op die manier grote gevolgen hebben. Het verklaart waarom de Belgische en Nederlandse syndicalisatiegraden uiteenlopen. Naast de vakbondstraditie van spontane strijdbaarheid, speelt de specifieke alliantievorming tussen de vakbeweging en de politieke partijen in België hierin een belangrijke rol.

Tabel 1.

Het vakbondslidmaatschap en het ongunstige stakingsresultaat (%) tijdens de lange golven en stakingsgolven (1894-1989).

Periode	Karakter	Vakbondslidmaatschap*		Ongunstig stakingsresultaat**
		Absoluut	Relatief	
1894-1909	Opgaande fase	9,5	0,4	63,1
1910-1920	Stakingsgolf	122,8	5,4	38,8
1921-1934	Neergaande fase	5,4	-0,1	41,3
1935-1948	Stakingsgolf	102,0	4,2	32,7
1949-1967	Opgaande fase	31,7	0,8	39,8
1968-1974	Stakingsgolf	66,7	1,5	19,1
1975-1989	Neergaande fase	23,2	0,4	Nb.

* Gemiddelde van de absolute jaarlijkse verandering in het vakbondslidmaatschap;

** Procentueel aantal stakingseisen dat niet wordt ingewilligd.

Bron: Vandaele (2004, pp. 221 en 229).

Verzuiling, politieke partijen en een pro-vakbondsnorm

Door de labiele zuilstructuur in België, als gevolg van de vroege industrialisering, vormen de politieke partijen er het epicentrum van. Te allen tijde proberen ze een te sterke polarisatie tussen de zuilen te verhinderen. De socialistische stakingstrategie en de vakbondsgerichtheid op de onderneming worden daarbij in evenwicht gebracht door het corporatieve gedachtegoed van de christen-democratie. In de sterk op exportgerichte Belgische economie is de noodzaak tot stabiliteit in de arbeidsverhoudingen bovendien zeer groot.

Het organisatienetwerk van de zuilen komt versterkt uit de Tweede Wereldoorlog. De strategie van de onderaanneming, die tal van maatschappelijke activiteiten aan het particuliere initiatief van de zuilen toevertrouwt, laat de vakbonden toe zich te professionaliseren en hun dienstverlening uit te breiden. Via de zuilsubsiërende verzorgingsstaat kunnen de vakbonden de goederen en diensten leveren die hun leden verwachten. Zo weten de Belgische vakbonden zich verzekerd van een pro-vakbondsnorm. Waar een dergelijke norm heerst, wordt het lidmaatschap van een vakbond door werknemers geëvalueerd als een sociale gewoonte. Wie van de norm afwijkt, loopt het risico op reputatieverlies te leiden.

Verruimde vakbondserkenning na WOII

Tijdens de opgaande fase van iedere lange golf wordt de vakbondserkenning geconsolideerd. Deze erkenning is echter niet het resultaat van een lineaire vooruitgang. Ze wordt immers telkens tijdens de neergaande fase gecontesteerd door werkgevers en, in het kielzog daarvan, de overheid. Dit is ook het geval in 'the roaring twenties' en vooral tijdens de crisis in de jaren dertig van de vorige eeuw. Maar tegelijkertijd stimuleert de crisis de creativiteit in het denken. Dit, maar ook de radicalisering van de arbeidersklasse, leidt finaal tot een paradigmaverschuiving die resulteert in een verruimde erkenning van de vakbeweging. Het 'Sociaal Pact' uit 1944 vormt de grondslag voor een verdere vakbondserkenning in het sociale overleg en de sociale zekerheid. Het staat symbool voor het fordistisch compromis. Voortaan gaan vakbonden

en patronaat als sociale (gesprek)partners door het leven, al heeft dit soms nog heel wat voeten in de aarde.

De tweede horde

De individuele beslissing om al of niet tot een vakbond toe te treden, wordt indirect beïnvloed door de macro-economische omgeving. De invloed van deze omgeving is afhankelijk van de institutionele configuratie. In België bestaat deze configuratie na de Tweede Wereldoorlog uit het quasi Gentse systeem en de geïnstitutionaliseerde aanwezigheid van corporatieve structuren.

De institutionele configuratie

Het Gentse systeem duidt er op dat de facultatieve werkloosheidskassen van de vakbonden worden gesubsidieerd door de overheid. Na de Tweede Wereldoorlog wordt de werkloosheidsverzekering verplicht gemaakt, maar de Belgische vakbonden kunnen een zekere rol behouden door de werkloosheidsvergoeding uit te betalen. Het Gents systeem is een noodzakelijke voorwaarde om tot een hoge syndicalisatiegraad te komen, maar geen voldoende voorwaarde. Ook de corporatieve structuren dragen bij tot de hoge syndicalisatiegraad. Zo kan de syndicale afvaardiging liftersgedrag verhinderen via de sociale controle en de sociaal-psychologische druk die er van uitgaat. Het algemeen verbindend verklaren van collectieve arbeidsovereenkomsten verzwakt dan weer de oppositie van werkgevers tegen vakbonden.

Kortetermijnfactoren

Omwille van theoretische, historische en pragmatische redenen en een analyse van het kwantitatief-empirische feitenmateriaal is een onderscheid tussen een periode vóór en na de Tweede Wereldoorlog opportuun. Hierdoor wordt de econometrische analyse historisch bijgesteld. In het Interbellum wordt het vakbondslidenverloop positief beïnvloed door de nominale loonontwikkeling en de hoogte van de werkloosheid. Uit dit laatste blijkt de werking van het Gentse systeem. Meer nog, in het Interbellum is het verband tussen de werkloosheid

en het lidmaatschap zeer sterk. Strenge regeringsmaatregelen in de werkloosheidsverzekering hebben een uitgesproken negatief effect. Wat de naoorlogse periode betreft, stimuleert de inflatie, de reële loonstijgingen en de verandering in de werkloosheid het lidmaatschap. In eerste instantie betekent de relatief lage syndicalisatiegraad dat ook niet-leden aangemoedigd worden tot het lidmaatschap. Maar vanaf een bepaalde drempel wordt de syndicalisatiegraad een rem op het werven van nieuwe leden. De ledenmarkt is als het ware verzadigd. Hierdoor topt het pendulekarakter van de vakbondsledenevolutie af.

Slotbeschouwing

Er is een onlosmakelijk causaal verband tussen de stakingsgolven en de vakbondsledenevolutie in België: de leden stromen dan massaal toe. De stakingsgolven gaan daarom niet onopgemerkt voorbij. Ze hebben langetermijngevolgen, waarbij de politieke partijen de compromissen uittekenen. Het resulteert telkens in een uitbreiding of een versterking van de vakbondserkenning, waardoor de Belgische vakbonden met brio de eerste horde overwippen. Iedere stakingsgolf is daarom een kwantitatieve indicator voor een kwalitatieve ver-

andering in de arbeidsverhoudingen. Als relatieve indicator fungeert de syndicalisatiegraad met andere woorden als een barometer die de ontwikkelingen in de arbeidsverhoudingen reflecteert, althans vanuit een longitudinaal perspectief.

De factoren die de vakbondsevolutie op korte termijn bepalen, weerspiegelen de contextafhankelijke causaliteit. De verbreide vakbondserkenning na de tweede wereldbrand mildert de impact van de macro-economische omgeving op de vakbondsledenevolutie. De sterke identificatie tussen vakbond en werkloosheid in België blijft echter ook dan van belang. Hoewel de vakbonden in de naoorlogse neergaande fase – gekenmerkt door mondialisering, europeanisering en een versnelde deïndustrialisatie – slechts een beperkt ledenverlies leiden, verliezen ze hun daadkracht. Maar gegeven de ups en downs in het vakbondslidmaatschap, moet dit niet per definitie tot eeuwigdurende wanhoop stemmen.

Kurt Vandaele
Vakgroep Politieke Wetenschappen
UGent